— Стій! п... п... пу...

Дід Лаврін хотів промовити "тпру!", але губи йому заклякли від морозу.

Довгонога замордована шкапа спинилась і, тяжко відсапнувши, похнюпилась, похиливши мало не до землі свою довгу, байдужу до всього голову. Старий шахтар злісно штовхнув її ногою в черево.

— Повернись! щоб ти йому здохла!..

Шкапа злегка здригнулась, підняла голову й відступила трохи набік.

Старий, погано лаючи невість кого, тремтячими руками відчепив барок, докотив вагончика до краю рейок, страшенно напружився, перекинув і почав залізною лопатою вигрібати з його мокрий, липкий глей. Останні двадцять років він все чомусь лається, щодалі з більшим запалом; з того часу, коли він почав лаятись систематично, на світі не зосталось, мабуть, такої людини, котрої він не вилаяв, хоч нишком. Найбільш доставалося хазяїнам та начальству, котрих старий лаяв з захопленням, з натхненням і пророкував їм загибель, коли не на цім, то на тім світі. Сороміцька лайка стала у нього за звичку: кожне слово, що вилітало йому з вуст, було оздоблено жовчю й лайкою.

Поставивши вагончика знов на колеса, дід Лаврін усім тілом почув, що страшенно вморився. Старечий піт під сорочкою й на лобі миттю прохолов од морозу, в руки зайшли зашпори, пальці розчепірились. Він тяжко зітхнув. Холодний, пронизливий вітер, сповнивши решту міцних колись легенів, викликав страшенний вибух кашлю; старе виснажене тіло затремтіло від того кашлю, в грудях клекотало, хрипіло, свистіло, пищало, мов у старій обшарпаній гармонії. Вкупі з одривчастою лайкою, Лаврін випльовував на рейки чорне з кров’ю мокротіння.

Стояла восьма година ночі. Морозило. Пекучий вітер вільно гуляв на високім глеянім валу, де не було жодного захистку, й проймав старого до кісток. На краю валу горіло огнище з вугілля, приємно блискаючи й розпускаючи усюди чорний смердючий дим. Старий Лаврін, утерши зашкарубленим рукавом запушені інеєм вуси й бороду, на превелику силу витяг з кишені кисет з тютюном, куценьку люлечку й примостивсь біля огню, не звертаючи уваги на свого єдиного товариша, ворону, розбиту на ноги, шкапу. Вона постояла, постояла й, помітивши, що дід забув про все на світі, опріч своєї люльки, повернулась задом до вітру й тихо дрімала, схиливши голову й зрідка здригаючись від набридливого морозного вітру.

Робота на шахті кипіла. Важко стукала й дзвеніла машина, гуркотіли по рейках вагончики, торохтіло вугілля, падаючи із опрокидивателя униз. Ясно світили ліхтарі громовинного світла, освітлюючи широкий двір з різними будинками, високу темну будівлю, височенну цегельну трубу; довга-довга, на тонких високих стовпцях, естокада здавалась вночі якоюсь потворою з безліччю ніг; до неї було прибудовано знизу сортировку з грохотами.

Дід Лаврін підняв голову й з ненавистю озирнувся довкола. Старий не міг байдужо дивитись на всі отсі навісні будівлі, вигадки зажерливості людської, не міг без прокльонів чути грюкання грохотів. Він одвернувся й замисливсь, посмоктуючи свою носогрійку. Химерною здавалась його зібгана од вітру постать.

А він думав... Все життя — гірке, безнадійне, нікчемне, непотрібне — промайнуло в його старечій голові, як одна хвилинонька. Гуркіт грохотів нагадав йому його дитинство...

Он сновигають по високій скрипучій драбині невеличкі дитячі тіні. Дід знає, що то хлопчаки й дівчатка — глейщики й глейщиці — по черзі лазять погріти біля машини свої закацюблені пальці, сірі од глею, чорні од вугілля. О, він гаразд ще й досі знає, що то за праця — вистояти щодня дванадцять годин на тремтячім низенькім ослоні, нахилившись

над грохотом, по котрому в шаленім танку скачуть униз чорні, блискучі шматки вугілля, такі жаркі в огні й такі з біса пекуче холодні на грохоті. Він добре знає, що вони вийшли з таємних надр землі, що чорний блиск їхній ховає в собі тепло, чудове жадане тепло... задля багатирів. І він ненавидів його зараз усією рештою свого хворого серця, намученої душі, потьмареного розуму. Але тоді, коли він був глейщиком, такі думки ще не краяли йому серця: дзвінкий дитинячий регіт його влітку й тихий жалібний плач взимку розтиналися часто-густо під дахом сортировки.

Зима. Ніч. Ясно світять над грохотами спущені із стелі невеличкі електричні лампочки, Відбиваються тисячами чорних іскор на шматках вугілля, ріжуть очі; розпачливо ридає за тонкою шальовчаною стіною хуртовина, вривається крізь рясні щілини в сортировку. По обидва боки грохотів стоять хлопчаки й дівчатка з посинілими від морозу рученятами й почервонілими мокрими носами. Он Кравцева Тетяна й Жолобова Христя не видержують далі, бо навіть сльози позамерзали їм на віях і сіяли, як перлини. Вони підстрибують, ляпають долонями, закаблуками, хукають на руки, але раптом, наче умовившись, вибігають із сортировки, й глухе тупання їхніх чобіт по драбині заглушає на мить люте ридання завірюхи. Вони побігли погрітись до машини.

— Ага, непереливки!

— Ач, які тонкошкурі!

Регочуть крізь сльози їм услід дехто з хлопчаків, але видно, що кожний з них, завзятих, залюбки побіг би за ними.

— Та хіба вони грітись побігли?

— А куди ж?

— До Ванька смазчика.

— Ха-ха-ха!..

Вони були такі малі, не було молодших од 8 літ і старших од 14... З своїми чистими серцями, прозорими душами, променистими ясними очима — вони були надзвичайно хороші, як і всі діти, але вони знали більш од звичайних дітей, вони вже знали мерзоту, й ця свідомість труїла їхню дитячу душу. Вони знали, що коли декотрі з більшеньких дівчаток спускаються униз до машини, то туди приходять смазчики, обмітчики, погоничі, погано лаються й погано поводяться з дівчатками. А коли часом грохотам бракує роботи, то всі глейики збираються до машини й покотом сплять біля неї на підлозі, підклавши під голови кулаки. Приходять підлітки, лягають біля дівчаток і ночують з ними.

Дід Лаврін тяжко зітхнув і раптово зацмокав своєю люлькою... Його Одарка теж була глейщицею...

* * *

Він думав...

З надшахтного будинку вряди-годи неслось стукання молотка по залізній штабі й гуркіт вагончиків з вугіллям та глеєм, котрі видано на-гора[1] з глибокої темної шахти...

І малюється старому інша картина. Він забойщик...[2] О, він був добрячим забойщиком! Траплялись за його робітницького життя упряжки[3], та й не одна сотня, коли він нарубував по шість вагончиків і за це одержував аж півтора карбованця. Це ж не жарт, справді! Це не дитина-глейщик, що заробляє за упряжку четвертака й рідко два злоти.

"Пічка" в шахті. Ледве-ледве блимає смердючий каганчик-лампочка й не світить, а тільки чадить, псує й без того важке, вогке повітря, густо засмічене чорним блискучим порохом. Зловісно висить над головою сіра стеля й погрожує в тріски знищити дві-три аршинних стойки[4] з

кремезного дуба, що піддержують її. Робиться сумно, коли згадаєш, що на цю стелю давить зверху півтораста сажнів важкої землі. Тиша — неначе в могилі, тільки з головної проходки часом чутно, як тріщать, мов на лютім морозі, товсті, поставлені густо одна поруч з одною, дубові рами. То осідає земля. Часом де-небудь поблизу стрельне, як з гармати, і гострий-гострий холодний жах мимохіть закублиться під серцем, зіньки поширюються й хочеться бігти звідсіля прожогом, стрімголов, бігти й кричати божевільним, шаленим, нелюдським криком, щоб заглушити цю страшну, похмуру тишу і хоч на хвилиночку почути, що ти не в могилі... Тихо... десь далеко в'їдливо дзюрчить вода і, здається, падає краплина по краплині тобі на тім'я й б'є у виски молотом. Душно... хочеться дихнути на повні груди, але почуваєш, що це річ цілком неможлива, що нема потрібного повітря, і від цього робиться ще більш важко й кидає тебе в жар... Он біля другої стіни цієї низької печери ворушиться ще одна жива істота: їй, мабуть, теж тяжко, бо іноді глибокий стогін вирива́ється з молодих дужих грудей. То парубчак саношник обперся, лежачи, на свої санки, повні вугілля, й спочиває, заплющивши очі: по молодому, ще дитинячому обличчю його, чорному від пороху, стікають струмочки поту, задержуються на бровах, на віях, на верхній пухнатій губі. Саношник інстинктивно витирає піт чорним рукавом своєї сорочки, розмазує його по видові й робить з вродливого личка якесь страховисько, у котрого блищать тільки очі та зуби... Годі, треба довбати... Руки по звичці, як машина, стискують кайло[5], розплющені очі стрівають чорний, ворожий блиск твердого, як камінь, вугілля, безсила ненависть смокче за серце, й гострий залізний загартований кінець кайла з сухим тріском вгрузає в грубий холодний шар, що ховає в собі таку силу огню. Чорні блискучі скали сиплються на всі боки. Тук... тук... тук... раз у раз... гаразд не розбереш, чи то в голову, чи то в стіну. Чутно, як підні́мається на коліна саношник, надіває на шию ремінну шлейку і, зігнувшись в три погибелі, рачки зникає в діру вкупі з санками... Тут... тук... тук... без кінця... Знов влазить саношник, з грюканням накидає повні санки й знов зникає... Тук... фу!.. Хочеться повітря, голова болить, спину ломить, а чорний блиск глузливо дражнить очі, й руки з запалом, з ненавистю знову стискають кайло і всажують його в проклятий чорний блискучий шар вугілля.

* * *

Дід Лаврін розплющив очі, потяг люльку, але вона затухла. Погасло й огнище, і тільки чорною плямою темніла на снігу купка жужелиці.

Старий задрімав знов... Що воно?.. Чудно... Село, річка, оболонь... Він ще хлоп’я й бігає понад річкою, заганяючи до гурту громадських телят... А шахта?., а ненависний чорний блиск в жовтій од лампочки темряві?.. Ні, то сон, довгий-довгий, як саме життя, тяжкий, гнітучий сон... Авжеж, сон... Де шахта?.. Он верби над річкою... Високо піднялось сонечко й живущим теплом своїм обливає його, маленького Лавруся; віє запашний вітрець з луків, голова крутиться від пахощів, котрими напоєно повітря... Господи, як гарно, немов у раю! Солодка знемога по всьому тілові. Він над річкою... Що це?.. Знов чорний проклятий страшний блиск?.. Ні, ні, нема його, він його не знає... То виблискують на сонці кучеряві брижжі... Тепло, гарно... Хочеться кинутись в прозорі хвилі й плавати, плавати, плавати... скинути, обмити якийсь химерний незрозумілий тягар... Як гарно... але чого так важко дихати, й голова мов свинцем налита? Дзюрчить вода в шахті, десь угорі шумить пара, вириваючись з чавуна із свистом і стогоном... Ні... де ж воно?.. То шумить очерет над річкою, плюскотять хвильки, цілуючи білий пісковатий берег, зітхає зозуля в лузі... Він у воді... поринає глибше, глибше... Дно... тиша... спокій... Нічого немає довкола, опріч води... немає й його... зосталась тільки сама свідомість, саме "я"...

Вітер дужчає й крутить снігом... Пікапа хропе й дрімає...

— Ей, рукоятчик!..[6] Хто на породі?[7]

Із будинку вийшов на вал сердитий штейгер в шинелі з піднятим смушковим коміром.

— Лаврін Сердешний, ваше благородіє!

— Де ж він, с... син?.. Ей, ти, Сердешний!

Тихо... Штейгер іде на спотич по рейках, підходить до шкапи, котра тихо рже, почувши людину.

— Ти! спиш?.. ей! Иш, економію завів! Чуєш?.. Підводься та підтягай вагончики! — кричить над вухо старому штейгер і сіпа його за плече.— От іроди!.. І як воно спить на отакім собачім холоді?.. Чуєш?., чи тобі позакладало?!

Тихо, ні звуку, тільки вітер гудить...

— Та він замерз, чорт старий!.. Ей, хто там? Люде!.. Бач, не знайшов іншого місця пропасти, собака!..

Це була остання подяка старому за його працю...

[1] На-гора — з шахти нагору.— Приміт. авт.

[2] Забойщик — шахтар, що рубає вугілля.— Приміт. авт.

[3] Упряжка — день праці, упряжечно-поденно.— Приміт. авт.

[4] Стойка — дубова підпора.— Приміт. авт.

[5] Кайло — знаряддя, котрим шахтарі рубають вугілля.— Приміт. авт.

[6] Рукоятчик — шахтар, котрий зверху, біля ствола, доглядає за спусканням та підійманням кліток, а також лічить, скільки робітників спускається в шахту і, скільки вагончиків вугілля підіймається з шахти нагору.— Приміт. авт.

[7] Порода — глей; хто на породі? — хто на глею? — Приміт. авт.